

Kazinczy és a magyar beszéd

„...én azon voltam, s azt tanítottam világos szóval, hogy a magyar beszéd ELSŐ érdeme abban áll, ha az *magyar* beszéd; én azt tanítottam [...], hogy öklendezi fülünket, aki magyar szóval beszél, de nem magyarul”¹

1. Bevezetés

A nyelvtudományi, nyelvtörténeti munkák (érthetően) alig érintik Kazinczy politikai gondolkodásának és az attól elválaszthatatlan társadalomkritikai nézeteinek az alakulását, pedig ezek elemzése nélkül nyelvközpontú nemzetfogalma sem értelmezhető. Meggyőződésem, hogy ha nem foglalt volna állást a magyar polgárosulás szociális, etikai, teológiai és történetfilozófiai dilemmáiról folyó vitákban, és hogy ha nézeteinek kifejtésével (és terjesztésével!) nem a nemzeti keretek között zajló *konzervatív modernizáció* híveinek a tábort erősíti, írói munkásságát éppúgy, mint a személye köré szerveződő nyelvújítási mozgalmat csupán kultúratörténeti kuriózumként tarthatnánk számon. Milyen szerepet játszott Kazinczy „a magyar demokratikus kultúra kezdeteinél”, hogyan vélekedett a virtusról, milyen értékek védelmében hadakozott Berzeviczy Gergely gazdaság- és társadalompolitikai nézeteivel, és hogy tevékenysége nyomán hogyan alakult át Magyarországon a nyilvánosság szerkezete? Ezeket a kérdéseket az életrajzi kutatások eddig sem kerülték meg, de a történettudomány – Miskolczy Ambros négykötetes monográfiájának (Miskolczy 2009), megjelenése előtt – nem vizsgálta érdemük szerint. Ezt a munkát azonban – mint minden jelentős tudományos teljesítményt – nemcsak az minősíti, hogy milyen eredményekre jutott, hanem az is, hogy milyen újabb kérdéseket vetett fel. Az alábbiakban ezeket igyekszem körvonalazni.

2. A nyelvi viták nemzetpolitikai tétje

Két körülmény indokolja, hogy mondanivalóm a mottóhoz kapcsolódik. Az egyik a Kazinczy-filológiában érintetlenül maradt, a másik a nyelvfilozófiákban felvetett, de megnyugtatóan máig nem megoldott kérdésekkel függ össze. Éppúgy meglepő lehet, hogy a „széphalmi vezér”, aki alig egy évtizeddel korábban már békejobbot nyújtott ellenfeleinek,² most a nyelvújítási harcokban képviselt álláspontját is feladni látszik;³ mint ahogyan nem magától értődő az sem, hogy a nyelvvel foglalkozó filozófiai diszciplínák művelői az alapfogalmak értelmezésében kétszáz év elmúltával sem jutottak közös nevezőre.

¹ Kazinczy Ferenc Szemere Pálhoz 1827. október 3. KFM II. 657.

² „Az *Ortológus és neológus*...-ban deklarált egyeztető szándékú programját, s főként diplomatikus, békülékeny magatartását örömmel értékeli pályatársai” (Mezei 1994: 164).

³ Ez sem lenne kizárható, hiszen – miként azt Mezei Márta megállapította és gazdagon dokumentálta is: –, „a véleményváltoztatást nem tartotta hibának, sőt, szerinte »igen tiszteles ember« az, aki »belső meggyőződésből tér más útra«, csak ne »mellékes szándékból« tegye azt” (Mezei 1994: 88; lásd még 143).

Kezdjük Kazinczyval. Emlékezzünk rá: a nyelvújítási harc nem azért robbant ki az ortológusok és a neológusok között, mert az ellentáborok képviselői nem értettek egyet a magyar nyelvnek a *nemzeti megújulás* folyamatában betöltendő szerepével, hanem mert másképpen értelmezték azt a feladatot, amely a *nemzeti identitás* megőrzésében és ápolásában az *írott* és a *beszélt* anyanyelvre hárul. A háborúskodás szinte véletlenszerűen, kölcsönös félreértések következményeként robbant ki. Kazinczyt heves tiltakozásra készítette a *Debreceni Grammatika Előljáró beszédének* az a tétele, amely szerint „a hiteles és eredeti magyar nyelv normája a köznépnél található” (Bíró 2010: 197). Ebből a tételéből ugyanis – Kazinczy értelmezésében – egyszerre következett, hogy az számít köznépnak, „amely legkevesebb Idegen Nemzetűekkel volt eleitől fogva megegyedve” illetőleg az, hogy a magyar nyelv „normaképző forrása” csakis a köznép „jelenkori beszéde” lehet (Bíró 2010: 197–8). Jóllehet magának a *Debreceni Grammatikának* a tudományos értéke e vitatható tézise ellenére nem vonható kétségbe; a szerzők hangsúlyozzák, hogy a köznépi nyelven nem a „szép, világos és magát kedveltető tiszta Magyarság” beszédmódját értik (Gyapay 2001: 138), mégsem véletlen, hogy a grammatikusok teóriáját a saját alapelveivel szembeni támadásnak érezte a széphalmi mester. Jól látta, hogy „a beszéd uralma” már önmagában is „azt jelenti, hogy [...] lényegtelenné válik az a szintér, ahová minden becsvágy és erőfeszítése összpontosul: a magyar nyelvű írás világa” (Bíró 2009: 208).⁴ S tegyük rögtön hozzá: „a magyar nyelvű íráson” nemcsak a nyelvemlékeket és bontakozó szépirodalmunkat értette, hanem a Károli-bibliával kezdődően a klasszikus és kortárs európai irodalom remekeit „magyarító” műfordításokat is. Ebben az értelemben nagyon is fontosnak tartotta az „Idegen Nyelvűekkel” való „megegyedést” és ennek elkerülhetetlen velejáróit: a magyar nyelv szókincsének és esztétikai kifejezőerejének – új szavak, szokatlan frázisok átvételétől, teremtésétől sem elzárkózó – folytonos csiszolását és fejlesztését is. A nyelvtörténeti örökségünket ismertető/magyarázó szótárink magyarázatot adhatnak arra, hogy a „köznép” nyelvét erre a feladatra miért nem érezte alkalmasnak.

A *Magyar szinonimaszótár* (O. Nagy–Ruzsinszky 2007), a *Magyar szókinccsár* (Kiss 1998) tanúsága szerint a *beszéd* szavunkat tartalmazó szóösszetételek, jelzős szerkezetek és az azokhoz kapcsolódó képzettársítások döntően negatív, rosszszalló jelentésárnyalatúak, és *A magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (Margalits 1995) vaskos kötete e két szótárénál is gazdagabb – kritikai élű – példatárat kínál. Huszonhat közmondásból mindössze öt mondható pozitív kicsengésűnek, a többi – szinte kizárólag a régi magyar nyelv tárházából – arról vall, mennyire nem volt becsülete a nép hétköznapijában – sem az intim kapcsolatokban, sem a hivatalos érintkezésekben – az élőszónak.⁵ Az a kultúratörténeti és néplélektani kórkép, amely

⁴ Álljon itt egy példa az írásnak a *beszéddel* szembeni felértékelésére. Wesselényi Miklósnak írja 1829. aug. 24-én: „Fénylesz TE, és a te tiszteletemet érdemlő társad, Széchenyi, írás nélkül is; de én örvendek, hogy írás által is fényletek. A’ tett’ emlékezete fenn áll ugyan mindég, de az idő ködbe borítja: írástok századok múlva is szóll a’ szívekhez” (KazLev XXI. 101; lásd még Neumer 1998: 156).

⁵ Néhány példa: „A sok beszéd nem készül el hazugság nélkül”; „Aggnó beszéd”; „Csépelt szalma beszéde”; „Annyit tanultam beszédéből, mint az égdörgésből”; „Cifra beszéd, he-

ezekből a fanyar humorú szólásokból és közmondásokból kirajzolódik, nem ismeretlen Kazinczy előtt. A folklór részévé vált aforisztikus beszéddefiníciók nemcsak a nyelv állapotát, hanem az emberi kapcsolatok – általa is jól ismert – felszínességét, silányságát is tükrözik. S miután azokban legfőképpen a beszélők egymással szembeni bizalmatlansága és/vagy közömbössége nyilatkozik meg, értelemszerű, hogy a mester nyelvújító ambíciója a személyes emberi kapcsolatok és a zárványszerűen elszigetelt közösségek kommunikációjának minőségi megújítására is irányult. Amikor leírta ezt a mondatot: „Nekünk az a bajunk, hogy mi nem akarjuk érteni, hogy a magyar nyelv egy nyelv, de a poéta, a rétor, a historikus, a theater, a piac, az iskola s a templom nyelve nem egy nyelv” (KFL XI. 173; Miskolczi 2009: 94) nemcsak azt látta, hogy „a beszélő nyelve nyelvi szinteket alkot” (Benkő 1982: 16), hanem azt is, hogy ezek a nyelvi szintek csak a grammatikus nézőpontjából mondhatók egy egységes rendszer részeinek. Mert az író, a költő, aki a nyelvben egy ideális közösség kohéziós erejét keresi, nem lelhet közösségre ott, ahol a – különböző elvek és funkciók szerint tagolt – társadalom szubjektumai nincsenek, nem lehetnek nyílt és dinamikus beszélőviszonyban egymással.

De súlyosabb érvek is szembeállíthatók a köznép élő beszédét a nyelvi norma forrásaként értelmező ortológus doktrínával. A tájnyelvek „egyenműsítésének” intézményi feltételei csak akkor lehettek volna megteremthetők, ha előbb eldől: kik fogják megfogalmazni az alapelveket. A grammatikusok vagy az írók? Kazinczy tiltakozását a (korábban már Bessenyei által kezdeményezett) Tudós Társaság, azaz egy országos hatáskörű, politikai megfontolásokból is támogatott Akadémia terve ellen⁶ elsősorban az magyarázza, hogy féltette a magyar nyelvet a valamiféle hivatalos felfogást képviselő grammatikusoktól. Féltette azoktól, akik – szerinte – csak szabályokban gondolkodnak, de nem ismerik, nem tisztelik a nyelv *génuszát*. Jól-lehet ezt a – Herdertől átvett⁷ – fogalmat ő maga nem kísérelte meg szabatosan definiálni, de – a közfelfogás szerint is elfogadható – evidenciának tekintette, hogy minden nyelvnek vannak olyan rejtett törvényei, amelyek csak az írói/költői ihlet állapotában „lépnek életbe”.⁸

gedűszó”; „Hol volt, hol nem volt féle beszéd”; „Hosszú beszéd, rövid kolbász”; „Kikopott a beszédből, mint mogyoró a tokjából”; „Künn van a farka a beszédnek”; „Körmönfont beszéd”; „Se füle, se farka beszéd”; „Sok beszédnek sok az alja”; „Szóbeszéd, pipafüst, pénz a fundamentum”; „Sületlen beszéd” stb.

⁶ Kazinczy tud arról is, hogy az Akadémia tervéhez politikai szándékok is kapcsolódnak. Ismeri Fejér Györgynek a *Jutalomra érdemesített értekezés a magyar tudós társaság legkönnyebb s leghelyeseb felállításáról* című munkáját (1809), amelyben például ez is olvasható: „Azért a M. t. Társaság a polgári kormány kezére dolgozna, a szilaj elmék kirúgását, a szelesek fickándozásait eligazítaná, s oly intézetet adna a literatúránknak, mely nemhogy a nemzeti karakterünket, hazai konstitúciónkat és polgári bátorságunkat szerencséseltetné, hanem nevelné, erősítené s elő is mozdítaná” (Miskolczi 2009: 73).

⁷ Lásd Bíró Ferenc Csetri Lajosra támaszkodó hivatkozásait (Bíró 2009: 424, 426).

⁸ A nyelv génusza szerinte „nem egyes eseteket határoz meg, mint péld. hogy adj e vagy adjál, hogy egyez e vagy egyezik van jól, hanem azon olly valamit kell érteni, melly mint egy különös fonalszál a 'Nyelv' egész szövedékén végig fut, 's az által érezteti magát, hogy egy Nyelvet egyéb Nyelvektől megkülömböztet” (Kazinczy F. Szentmiklóssy Alajosnak.

Vajon mire gondolhatott hát Kazinczy, amikor a „magyar szó” és a „magyarul” szólás (értsd: „magyar beszéd”) közötti lényeges különbségre utalt? Korábban inkább azt hangsúlyozta, hogy a nyelv grammatikai egysége nincs ellentétben a beszéd árnyaltságával, sokszínűségével,⁹ ezúttal azonban arra céloz: a nemzeti jelleg nem „a magyar szóból fűzött beszédben”, azaz nem önmagában a nyelvben, a beszéd materiájában, hanem az író, a fordító ihletéből fakadó „színben-tónban” van kódolva. A mottóban idézett sorok folytatása – noha megnyugtató feleletet nem ad – segít abban, hogy e kérdést árnyaltabban fogalmazzuk meg:

„Kazinczy és Döbrentei¹⁰ egy értelemben vagynak, azt állítván, hogy a magyar beszéd első érdeme abban áll, hogy az magyar beszéd legyen; hogy a nyelvnek saját kincseit ki kell fejteni, hogy abba oly szépítéseket, melyek annak saját arcát, színét eltarkítanák, felvenni nem szabad. De itt kétfelé válnak: s míg Döbrenteinek az az arc, amelynek ajakát bajusz prémzi: Kazinczy a bajuszost is, a bajusztalant is elfogadja, csak belőle *magyar lélek* [kiemelés tőlem: K. F.] sugározék. Döbrentei egyszínűvé, Kazinczy sokszínűvé akarja tenni a nyelvet [...] Döbrentei semmit nem túr, amin idegen szag van, bár a szag és szín kedves: Kazinczy kész elfogadni mindent, ami idegen, ha szép és ha nálunk is szép marad.”

Első „hallásra” talán úgy tűnhet, hogy Kazinczy csak összefoglalja az ortológusok és a neológusok egyszer már lezárt vitáját, ám a *beszéd* jelentőségének hangsúlyozásával korrigálja, a *magyar lélek* fogalmának beemeléssel pedig új dimenzióba is emeli korábbi álláspontját. Immár nem a nyelv, hanem – ezúttal is – a nyelvet használó, a beszélő ember lelki adottságaiban keresi a magyar sajátosság lényegét. Egyértelművé teszi, hogy sem a nyelv tősgyökeres természetéhez való ragaszkodást,¹¹ sem az idegen szépségekkel szembeni tartózkodást nem tekinti e lelki karakter minőségi ismérvének, de a magyar lélek „kézzelfogható” ismertetőjegyeinek leírására (itt még) nem tesz kísérletet. Ismerjük azonban vallomásait, amelyekben szabaddóművesként is a nemzetet tartja a legfőbb értéknek,¹² ismerjük fogsága utáni elhatározását, amely szerint minden erejét, tehetségét „nyelvünk és literatúránk

Széphalom, aug. 29. 1820. KFL XVII. 229. Megjelent még: *Élet és Literatura* 1829. III. 312–3.)

⁹ Ezt írja a Báróczy Sándor életében az újítások által lehetővé váló „gondos fordítás”-ról: „nyelvünk többszínűséget [Vieltnigkei]t kapván, Homért és Horácot, Liviust és Tacitust, Klpstockot és Voltairet egy nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szóból fűzött beszédben, de nem egynemű beszédben, s mindenkiét a neki tulajdon színben-tónban, fordíthatni” (Gyapay 2001: 212–3).

¹⁰ A levél „drarmaturgiája” magyarázza, hogy önmagát harmadik személyként jelöli.

¹¹ „nem azon voltam én, hogy a (magyar) nyelvnek tős-gyökeres természetével ellenkezőleg gazdagíttassék a nyelv (ez a nyelv tős-gyökeres természete szerencsétlen kifejezés az én fülemben; szépen hangzik, nagyot akar mondani, de mit ád?)” (Kazinczy Ferenc Szemere Pálhoz 1827. október 3. KFL XX. 366–70; KFM II. 657).

¹² „...szomorú idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak kolónia lesz” (Kazinczy 1987: 148).

gyarapodására” fogja fordítani (Kazinczy Ferenc Majthényi Lászlónak, 1815. márc. 15. KFL XXII. 314; megj. még: KF II. 462; KFM II. 438), és számos olyan megnyilatkozását, amelyekből kiviláglik, hogy „nemzete szeretete lángol benne”. Felfogása szerint a nemzet ügyét védi akkor is, amikor – a vallási unió eszméjével szemben – a felekezetek közötti békéért hadakozik,¹³ és akkor is, amikor vitába bocsátkozik egykori legjobb barátjával, Berzeviczy Gergellyel, bírálva annak a nemzeti szuverenitást veszélyeztető közgazdaságtani racionalizmusát.¹⁴ Nem véletlen azonban, hogy ezúttal nem *nemzeti*, hanem „magyar” *lélekről* beszél.

A „magyar beszéd” és a „magyar lélek” fogalmainak összefűzésével ugyanannak a társadalom-lélektani és szubjektumfilozófiai problémának a megoldására tesz kísérletet, amellyel később a nemzetkarakterológia művelői birkóztak – többnyire eredménytelenül. Ezúttal csupán legnagyobb hatású képviselőjükre: Karácsony Sándorra, illetőleg az „alkatdiskurzus” kíméletlen kritikusra: Bibó Istvánra hivatkozom. Karácsony, a „magyar eszjárás” kutatója vitathatatlanul logikai ellentmondásba keveredik, amikor a nemzetkarakter nyelvi és „társaslélektani” jelentését fejtegeti, de a kiutat ugyanabban az irányban keresi, mint Kazinczy. A nemzeti kultúrát részint a magyar nyelv sajátosságaiból, részint – a nyelvhez csak esetlegesen kötődő – folklórból tartja levezethetőnek, és ebből származtatja a kultúrahordozó individuumok és közösségek tulajdonságait is. „»Nyelvében él a nemzet« – igaz, de csak részletigazság, a nemzet nyelvében is él, de épen úgy él egész folklóre-jában is, mint nyelvében s nem lehet tudni, mi nyom többet a latban [...] Legfőképpen pedig, mint ahogy láttuk, még csak nem is folklóre-jában él a nemzet, hanem egész társaslélektani magatartásban” (Karácsony 1939: 222). Hogy mit ért „társaslélektani magatartáson”, azt akkor értjük meg, amikor a „magyar lélek” és a „magyar vér rhytmusának” lényegét jellemezve már nem a nyelv gondolkodásmódot, kultúrát alakító hatásáról, hanem a magyar környezetbe, a magyar „életközösségekbe” és azok „munkamódszerébe” való beilleszkedés külső (egzisztenciális) és belső (lélektani) kényszeréről beszél. Ki is mondja: „A magyarrá lételnek egyetleneg előfeltétele van, s az nem materiális, nem a történelem előtti turáni lovaskörnyezetdiktálta [sic!] átöröklött adottsága, de nem is a mai magyar élet külső körülményeinek egyéniségformáló ereje, hanem egyesegyedül az a tény, hogy aki közénk került, élő tagjává vált-e életközösségünknek, vagy megtartotta eredeti közösségét, s onnan kapott feladatok imperatívusainak engedelmeskedik” (uo.). Könyvének bevezetőjében – Adyra emlékeztető pátozzsal¹⁵ mondja: „magyar testvéremnek tartok mindenkit, aki megosztja velünk a magyar sorsközösséget, mégpedig minden feltétel nélkül cselekszem ezt” (Karácsony 1939: 8). A szubjektumfilozófia és a társaslélektan felől közelítve Karácsony Sándor nemzetkarakter-eszményéhez: itt már nem az örökül kapott nyelvi kultúra identitásformáló erejéről, hanem a sorsát akár önként választó, akár passzívan elfogadó egyén alkalmazkodóképességéről van tehát szó.

¹³ Lásd többek között Guzmics Izidorral folytatott levelezését.

¹⁴ Ennek a vitának a legelmélyültebb elemzését és egyben értékelését Miskolczi Ambrus végezte el Kazinczy-monográfiája III. kötetében (Miskolczi 2009: 201).

¹⁵ Ady Endre: *A tavalyi cselédekhez*. „Kitáruul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom...”

Bibó Istvánt filozófiatörténészeink a nemzetkarakterológia „felülbírálójaként” tartják számon, de ő is nyitva hagyja a kérdést: hogyan fejlődhet ki „a politikai cselekvés során” „a kanti értelemben vett autonóm önrendelkező egyének közösségének” nemzeti karaktere.¹⁶ E titok író, történész és filozófus kutatói alighanem azért nem tudtak egymás számára sem kielégítő megfejtést adni, mert módszertanilag is elkülönítették a nyelvre és a társadalomtörténeti kérdésekre irányuló vizsgálódásaikat. Eredményeik vitathatatlanok, de – tárgyunk nézőpontjából – kiegészítésre szorulnak. Nem elég, ha értjük azokat az okokat, amelyek a nemzeti nyelvek használatának pragmatikus – a jogrendre hárított – problémáit egész Európában a kor gazdasági, társadalmi és politikai konfliktusterébe sodorták. Nem elég, ha dokumentálni tudjuk a nyelvi nacionalizmusok felerősödésének és a nyelvújítási mozgalmaknak az időbeli egybeesését. Nem elég ismernünk a nemzettudat egymásból kifejlő – eredet-, állam- és hagyományközösségi – változatait.¹⁷ Az igazi rejtély nem az, hogy miért kellett a társadalom és a hatalom szerkezetét egyaránt átfformáló civilizációs folyamatoknak Magyarországon is végbemenniük, hanem az: hogyan történhetett, hogy ezt a korszakváltó átalakulást egy nemzedék – arisztokratákból, köznemesekből és plebejus honoráciorokból verbuválódó, etikai és politikai értékeszményeit szenvedélyes vitákban kiérlelő – szellemi elitje vezényelhette le. Nemcsak azért tanulságos Kazinczy nyelvújító programját az egykorú és a későbbi nyelvfilozófiák mérlegére tennünk, mert így ismerhetjük fel az éles kontúrokat kultúrharcaink egyetemes és sajátosan magyar mozgatórugói között, hanem – s talán még inkább – azért, mert a magyar nyelv öröklött törvényszerűségeinek megőrzéséért és fejlődésének lehetőségeiért vívott „szellemharcok tiszta sugara” a kultúra titkait kutató valamennyi tudományág műhelytitkaiba is bevilágít. A nyelv tudománya ugyanis már a 18. században sem korlátozódott egyetlen diszciplínára: éppúgy szembesült az ismeretelmélet, az antropológia és a pedagógia, miként a történettudomány, a jog, a teológia, az esztétika és az irodalomtudomány, valamint a szubjektumfilozófia kérdésfelvetéseivel. A nyelvnek – és újra hangsúlyoznunk kell: a beszédnek – ez a többdimenziós megközelítése nem Kazinczy munkásságban teljesedik ki, de ő az első, aki ráirányítja kortársai figyelmét a szavakkal történő közlés és a közlés révén szerveződő, létrejövő közösségek minőségének a megszüntethetetlen összefüggésére.¹⁸

¹⁶ Magánlevél: kovker@freemail.hu.

¹⁷ Ez utóbbi kérdéshez lásd S. Varga Pál úttörő jelentőségű, ma már valamennyi nemzeti tudományban nélkülözhetetlen alapművét (S. Varga 2005).

¹⁸ A mai magyar nyelvtudományban az Osiris Kiadó által 2017-ben megjelentetett *Nyelvtan* képviseli a legmarkánsabb ezt szemléletet. Tolcsvai Nagy Gábor írja a könyv bevezetőjében: „Az ember nyelvi képességének e felfogás szerint nem az a lényege, hogy szerkezetileg jól formált, grammatikailag hibátlan mondatokat tudunk előállítani, hanem hogy képesek vagyunk saját figyelmi és értelmezői tevékenységünket másokéval összehangolni, nyelvi szimbólumok segítségével komplex jelentéseket létrehozni, mégpedig mindig valamilyen beszédhelyzetben, meghatározott nyelvhasználati körülmények között” (Tolcsvai Nagy 2017: 20).

3. Nyelv- és szubjektumfilozófiák

Hogy a *magyar beszéd* és a *magyar lélek* sajátosan reformkori jelentését jobban megértsük, vessünk egy pillantást – madártávlatból – a 20. századi nyelvfilozófiákra. Ha ezek felől közelítünk Kazinczy nyelvszemléletéhez, be kell látnunk: csak az egymást kioltó koncepcióktól való távolságának bemérésére vállalkozhatunk. Az ő felfogása éppúgy nem békíthető össze a nyelvet (langue) a beszédttől (parole) élesen megkülönböztető Saussure-ével, (amely „kizárta a mondatot a nyelvtudomány tárgyköréből”, és amely szerint a nyelv nem szubsztancia, hanem forma; vagyis, „a nyelvben csakis pozitív elemek nélküli különbségek vannak”; Kelemen 2006), mint ahogyan Saussure legnagyobb hatású kritikusanak, Fregének a kanti ítélettanra visszavezethető „mondatközpontú” tézisével sem, amely a mondat logikai nézőpontú megközelítését veszi védelmébe a (divatossá váló) pszichologizáló gondolkodásmóddal szemben. Mindazonáltal észre kell vennünk, hogy az egymással élesen konfrontálódó két neves nyelvfilozófus világnézeti előfeltevéseinek van egy – Kazinczy világmépebe nem illeszthető – közös nevezője. Amikor Saussure magát a mondatot, Frege pedig a mondat „pszichologizáló” szemléletét iktatja ki a nyelvtudományból (jóllehet Saussure a jeleket csak „bizonyos mértékig” tartja „függetlennek az egyéni vagy a társadalmi akarattól”; vö. Kelemen 1977: 105–53) mindkét esetben a beszélő szubjektum nyelvteremtő, nyelvalkító szerepének zárójelbe tételéről van szó. Nem új jelenséggel van dolgunk. Hiszen Saussure munkássága – bár mélyen gyökerezik a nyelvtudomány klasszikus hagyományaiban,¹⁹ Kant és Humbolt nyelvfilozófiájában és a 20. századi pszichológiai irányzatokban – legfőképpen Niklas Luhmann rendszerelméletével és Émie Durkheim „szociológiai módszertanával” mutat mély szemléleti rokonságot.

Kazinczy „magyar beszéd”-e nem szorítható bele ebbe a nyelvszemléletbe. Az ő „beszélő”-je csak olyan mértékben követi a nyelv írott és íratlan szabályait, amennyiben ezek a szabályok formálhatók is a mindenkori beszélő szubjektumpozíciójából fakadó közléskényszer ereje, azaz az egyén személyes mondanivalójának eredetisége mértékében. Vannak ennek a felfogásnak a standard nyelvelméletekre emlékeztető elemei is (miként fentebb utaltam már rá: a nyelvben, a beszéd materiájában Kazinczy szerint sincs kódolva a nemzeti jelleg, másfelől Saussure is megengedi a „társadalmi akarat” és a „jelrendszer” kölcsönhatásának „bizonyos mértékét”), mégsem mondható, hogy Kazinczy „amatőr” nyelvfilozófiája rokonítható akár a svájci filozófuséval, akár a 20. század legnagyobb hatású szociológusainak tételeivel. Azt is kijelenthetjük: Kazinczy 1827-es beszédfogalma frontálisan ütközik azokkal. Mert a – majd csak a 20. század filozófiai vitáiban kiéleződő, de az ő gondolkodásában már az 1820-as években felmerülő – döntő kérdés nem az, hogy megte-remthető-e a nyelvi érintkezés ideális, leltározható eszköztára: a szótárak közérthe-

¹⁹ „Például a signifiant–signifié distinkció esetében a sztoikusokra, AUGUSTINUS-ra vagy a középkori grammatikusokra, főként a modi significandi elmélet képviselőire lehet hivatkozni, míg a jel önkényességének tétele vagy a nyelv szemiológiai megközelítése a sztoikusokon és AUGUSTINUS-on túl akár ARISZTOTELÉSZ-t is eszünkbe juttathatja” (Kelemen 1977: 105).

tősége és a nyelvtani szabályok egyértelmősége, hanem az, hogy ez az eszköztár az individuumok személyes mondanivalóját, avagy egy önműködő társadalomszerkezet egymástól elidegenedett alanyainak gépies, sztereotip kommunikációját szolgálja-e. Azért ápoljuk, újítsuk-e a nyelvet, hogy olajozottabbá tegyük a társadalom „alrendszerének” (Luhmann) automatizmusait, avagy azért, hogy megőrizzük azokkal szemben, azok fölött az emberi minőséget óvó közösségek folytonos újjáteremtésének lehetőségét? Kazinczy mindenesetre ezt az utóbbi minőségelvet hangsúlyozza, amikor a „magyar beszéd”-ről elmélkedik. Amikor ő a beszédet a beszélő szubjektum, illetőleg a beszélő közösség minősége, az interszubjektív, interperszonális kapcsolatrendszer nyíltsága (ha nem is feltétlenül a nyilvánossága) alapján határozza meg, részint a nyelvi kommunikációban, részint az ember és világa kapcsolatában: a történelemben is a szubjektumnak tulajdonít meghatározó szerepet. Meggyőződése – hinni akarja –, hogy az individuumok csak a szóbeli érintkezést is feltételező *beszélőviszony* ápolása révén őrizhetik meg önazonosságukat és közösségeiket. Ha lehet: a politika hátszelével, ha nem: a politika fölé emelkedve. Míg Saussure tézise belesimul egy minden szubsztancialitást kétségbe vonó, tagadó posztmodern világképbe, Kazinczy sejtése új irányokat kereső szellemi tájékozódás ösztönzőjévé válik. Hogy milyen eredménnyel, annak illusztrálásához Saussure legnagyobb hatású magyar kritikusaként, Szilágyi N. Sándornak a beszédelméletére támaszkodom.

Szilágyi N. Sándor (2004) szerint a nyelvtudományok két, viszonylag önálló fajtája lehetséges. Az egyik a beszédtevékenység, a másik a beszédmű nyelvészet. Azzal, amit a „beszédtevékenység nyelvészetéről” mond, közelebb jut Kazinczy beszédfogalmához, mint a nyelvtudomány klasszikusaiként számon tartott elődjei. Közelebb jut, de – nagyon tudatosan – nem lépi át azt a határt, amelyen túl a nyelvtudomány már nem illetékes; vagyis azt a határt, amely éles cezúrát von a nyelvnek, a beszédnek a tudományos egzaktitás igényével megragadható törvényszerűségei, illetőleg a nyelv, a beszéd által megvalósuló emberi kommunikáció – mondjuk ki: – irracionális, metafizikai funkciója között. Pedig nagyon közel jut ehhez a határvonalhoz, amikor a nyelvészet és az azzal érintkező társtudományok (pszichológia, pszicho- és neurolingvisztika, szociológia, szociolingvisztika és más kognitív diszciplínák) érintkező felületeit tanulmányozva nemcsak a 19. és a 20. századi tudománytörténet klasszikusai – Saussure és Chomsky – fogalmainak és elméleteinek használhatóságát kérdőjelezi meg, de eljut magának a „nyelv” szónak az ismeretelméleti kritikájáig is, amikor rádöbben: „mennyire nem felel meg ez a szó a tudományos kutatás céljainak” (Szilágyi 2004: 59). Szilágyi N. Sándor a nyelvet (a nyelvjárást és az idiómát) valami objektív dolog helyett a szubjektumok kapcsolatában tanulmányozható *történés*ként fogja fel, és fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „a közössé tett információ, valamint a közössé válásának tudata sajátos kapcsolatot teremt a két ember között. Mennél gazdagabb és gyakoribb az információk közössé tétele, ez a kapcsolat annál szorosabbra fűződik” (Szilágyi 2004: 53). Ez a felfogás egyértelműen Humboldttra vezethető vissza, aki szerint „maga a nyelv nem mű [ergon], hanem működés [energeia]. Igazi meghatározása tehát csak genetikus lehet. A nyelv ugyanis önmagát állandóan újrateremtő szellemi tevékenység, amely az artikulált hangot képessé teszi a gondolat kifejezésére. [...] a tulajdonképpeni nyelv a nyelvalkotás valódi aktusában rejlik” (Humboldt 1836/1975: 20).

Ez a megállapítás Kazinczy nyelvfelfogása – 20. századi nyelvfilozófiák fe-
lőli – megközelítésének új szakaszához vezet. Mert – miként Neumer Katalin
mondja – „felmerül a kérdés, hogy az individuális értelmezések sokféleségének
abban a világában, amely a jelentésadó környezetek sokféleségének közepette,
illetve ezzel a jelentésadó környezetet háttérbe szorító interpretálási móddal óha-
tatlanul létrejön, hogyan biztosítható – biztosítható-e egyáltalán – a jelentések
interszubsjektivitása” (Neumer 1998: 135). Olyan ponthoz érkeztünk, ahol már
a nyelvnek az emberi kapcsolatokban játszott szerepe mellett magának az embernek,
az individuumnak a mibenléte is filozófiai problémaként vetődik fel. Ha komolyan
vesszük – márpedig komolyan kell vennünk – Szombath Attila kijelentését, amely
szerint „nem igaz az újkori »én-filozófia« azon előfeltevése, hogy az izolált személy
létezését alapul véve, utólag kéne levezetni ebből az interperszonalitást” (Szombath
2009: 353), helyet kell kapnia gondolkodásunkban az én metafizikai felfogására ala-
pozott nyelvszemléletnek is. Miután tisztában vagyok vele, hogy abban a szellemi
környezetben, amelyben mély nyomokat hagyott a pozitívizmus, a marxizmus, majd
a derridai dekonstrukció (gyakran félreértett) világképe,²⁰ a *metafizika* már önmagá-
ban is szalonképtelennek minősül, előre kell bocsátanom, hogy én a szót a Márkus
György által rehabilitált értelmében használom. Elfogadom, hogy „[a] metafizika
hagyományos értelemben mint egységes diszciplína halott, de a metafizika mint
problémák és érdeklődések összessége tovább él” (Márkus 1998: 152). És külön
is hangsúlyozom tárgyunk nézőpontjából való megkerülhetetlenségét, nevezetesen
„a szubsjektivitás metafizikájának” fontosságát, „amely explicit módon tematizálja
az én létmódjának Descartes által elmulasztott kérdését” (uo.). Ricoeur mondja: „Ha
[...] a »te«-t elveszjük onnét, az egész értelmét veszíti: hallás ugyanis nemcsak hal-
lott nélkül nem létezik, hanem halló nélkül sem. Megértés nemcsak megértett nélkül
nem létezik, hanem megértő nélkül sem. A megértés maga ennek a hármasságnak az
összefüggésében zajlik le, ez maga a megértés” (Ricoeur 1997: 135). Újra Szombath
Attilát idézem: „Így az én lehetőségességének első feltétele az interperszonalitásban
való benne-léte” (Szombath 2009: 354). „A másik énnel való találkozás ezért rá-
ismerés az ismerősre, s ezen keresztül önmagam feltárulása” (i. m. 356). „Ebből
jól látható, hogy az interperszonalitást az ontológiai Alapstruktúra, a Lét kifejezett
föltárulásaként kell felfogni” (i. m. 358). Azért hivatkozom ezekre a mondatokra,
mert a szerző ebben az „ontológiai alapstruktúrában” – Kazinczyhoz hasonlóan –
a beszédnek, a beszélgetésnek különös jelentőséget tulajdonít. Rögtön hozzá kell
tennem: nem akármilyen beszédnek, beszélgetésnek. „A beszélgetés [...] magasabb
rendű fogalmát persze csak akkor közelítjük meg, ha egy s más kizárunk innen: így
minden olyan beszédet”, amelyben „a megszólított [...] csak eszközként, világbeli
tárgyként létezik. Éppígy ki kell zárni az olyan beszédet is, mely teljességgel az eset-

²⁰ Derrida eléggé egyértelműen mondja: „Ha nem vesszük figyelembe, mindig is nagyon meg-
határozott kontextusban, a külső kritériumokat, legyenek akár »mennységi« (régiség,
tartósság, a beszédmező demográfiai kiterjedése) akár »politikaiak-szimbolikusak« (törvé-
nyesség, tekintély, egy »nyelv« uralma egy nyelvhasználat, egy nyelvjárás vagy egy idióma
fölött), akkor nem tudom, hol találhatnánk olyan belső és strukturális vonásokat, amelyekkel
szigorúan megkülönböztethetnénk a nyelvet, a nyelvjárást és az idiómát” (Derrida 1997: 19).

legesre, tehát a jövő-menő »tényekre« és »érdekességekre« irányul, s az embereket csak mint e történetek szereplőit veszi észre” (i. m. 358–9).

A köznyelvnek arról a regiszteréről van itt szó, amelyet Kazinczy az irodalomból is és személyes kapcsolataiból is száműzni kívánt, és ennek okát nemcsak ízlésében, esztétikai normáiban, a „fentebb stíl” iránti vonzalmában kell keresnünk. Kétségtelen: egy egész kötetet lehetne összeállítani az olyan nyilatkozataiból, vitairataiból, amelyek a neoklasszicizmus önelvű, önértékű szépségeszményével való maradéktalan azonosulásáról vallanak, de – különösen élete utolsó évtizedében írott leveleiben, kritikáiban – nyomon követhető gondolkodásának egy olyan irányú változása, amely az érzelmi, morális, vallási, pedagógiai és politikai szempontokat már nem rendeli a szépségelv uralma alá. *Egy pillanatra sem tagadja meg – részint az antikvitásban, részint a kortárs német irodalomban gyökerező – művészi eszményeit, de tudomásul veszi, hogy személyes élettapasztalatainak intellektuális befogadásában és feldolgozásában azok már nem segítik.*

4. Történelmi háttér

Ezek a tapasztalatok egy olyan történelmi korszakforduló dinamikájáról adnak hírt, amely már (akárcsak jelenünk eseményei) nem értelmezhető a kulturális tradíció látószögéből. Magánéleti drámája – egzisztenciális létfeltételeinek megsemmisülése – mögött a magyar rendi társadalm szerkezet agonizálásának tünetei tapinthatók ki, azok az erők viszont, amelyek az összeomlást követő újjáépülés, újjáépítés lehetőségét megteremthetik – és ez a magyar reformkor talán leglényegesebb nemzeti sajátossága! – az omladozó struktúra „mélyszerkezetének” még mindig szilárd talapzatán szerveződhetnek csak meg. Magyarul: a hatalmi erőviszonyok közötti egyensúlyozásra és a társadalmi katasztrófa elkerülésére egyaránt alkalmas nemzetpolitika kimunkálására a magyar arisztokrácia krémjének aktivizálódása nélkül sem a polgárosuló középnemesség, sem az alacsonyabb néprétegek értelmisége²¹ nem lett volna képes. Azok a személyes kapcsolatok, amelyek Kazinczyt a 19. század első harmadában fontos közéleti pozíciókat betöltő mágnesokhoz és azok családjaihoz fűzik, és amely kapcsolatoknak a hálózata az övéhez hasonló és az övénél alacsonyabb társadalmi státuszú levelezőpartnereinek sokaságára (is) kiterjed, most intenzívebbé válnak, és új funkcióval is „terhelődnek”. Újra országos ügyek, politikai témák kerülnek napirendre, és ezek újra próbára teszik a privát szférában kialakult kapcsolatok szakítószilárdságát. A Teleki-dinasztia, a Széchenyiek, a Rádayak, a Prónayak, a Majltáhok, Wesselényi báró és Dessewffy József gróf szerepe ebben a kapcsolatrendszerben éppúgy nem korlátozódik a művészet- és irodalompartolás gesztusaira, mint ahogyan a nyelvi mozgalom, a tudományos és művészeti élet szereplőinek közösségszervező ambíciója is túlmutat a „szakmai” követelményeknek való megfelelés igényén. Most válik történelemformáló erővé világszemléletük,

²¹ Ebben a kérdésben – és csak ebben – vitám van Bíró Ferencnek az idézett monográfiájában (2010) többször kifejtett, az alacsonyabb társadalmi rétegek meghatározó szerepét hangsúlyozó felfogásával.

gondolkodásmódjuk alkati rokonsága, ami korábban csak termékeny diskurzusaikban volt érzékelhető.

Ha figyelembe vesszük, hogy „a XVIII. század végéig még a feudális uralkodó osztályon belül is szinte kizárólag a világi és egyház nagybirtokosoké volt a vezető szerep”, s hogy „a magasabb köznemesek nem ősi vagyoni és társadalmi pozíciók birtokában, hanem hivatali érdemekért kaptak grófi, bárói címet” (Kosáry 1983: 47), különös jelentőséget kell tulajdonítanunk ennek a ténynek. Nem tekinthetjük magától értődőnek, hogy a 19. század eleji magyar politikai és kulturális élet fejlődésirányát nem „az új hivatali főnemesség” érdekérvényesítése, hanem – miként fentebb utaltam már rá – a letűnő arisztokrácia és a deklasszálódó köznemesi értelmiség értékdiskurzusa határozta meg. Már csak azért sem magától értődő fejlemény ez, mert a diskurzusban részt vevő csoportosulások belülről is tagoltak, sok esetben egymással élesen szembenállók voltak. Az irodalmi élet is inkább polarizált volt, mint pusztán sokszínű (i. m. 656), és ez elmondható a politika reálszféráját (a gazdaságot, a kereskedelmet) érdeklő programvitákról is. Ám éppen a viták tárgyának nem hétköznapi (esztétikai, etikai, vallási, gazdasági, tudományos és politikai) tétjeiben, és egy rendkívül magas színvonalú vitakultúra elterjedésében rejlett „az új szellem felküzdésének” a lehetősége. Nem arról a fajta diskurzusmódról van szó, amely a különböző szabadkőműves páholyok titkait volt hivatva megőrizni, és nem is egészen arról, amit Adolf Freiherr von Knigge viharos gyorsasággal hódító könyve ajánlott a polgárságnak,²² hanem azoknak az európai szellemi köröknek a társalgási kultúrájáról, amelyben a korszakváltó magyar írástudók kiválóságai is megfordulhattak, és amelyek ily módon közvetlenül is kifejthették hatásukat kulturális és politikai mozgalmainkra. Lehetek ezek a kontaktusok alkalmi jellegűek, mint amilyenekben még Bessenyei Györgynek lehetett része bécsi tartózkodása idején, gróf Széki Teleki Józsefnek, aki Rousseau-val és Voltaire-rel találkozhatott, de „életre szólóan” alkotformáló erejük az olyan típusú impulzusoknak volt, amilyenek a Göttingenben (is) nevelkedő ifjabb Telekieket, majd később az angol kultúrában megmerítkező Széchenyi Istvánt érték. Bennünket ezek a hatások ezúttal nem alanyaik életútját formáló szerepük, „csupán” Kazinczy kulturális és nyelvújító programjába illeszkedő tartalmuk miatt érdekelnek.

Ifjabb Teleki Józsefet tudománytörténetünk – Kazinczy mozgalmat generáló programtanulmányai mellett – a legszínvonalasabb és a legnagyobb hatású nyelv-, illetve irodalomelméleti értekezések szerzőjeként tartja számon. Ritkán esik szó azonban arról, hogy legkiemelkedőbb munkái (Teleki 1817, 1818) nem Kazinczy hatására születtek, hanem szerzőjük göttingeni stúdiumainak szemléletét tükrözik.

²² 1798-ban „Az emberekkel való társalkodásról címmel került a hazai közönség elé minden idők egyik legsikeresebb viselkedési tanácsadó könyve [...]: Knigge *Über den Umgang mit Menschen* című – a Tudományos Gyűjtemény szerzői által is többször is egyetértőleg idézett és kommentált műve” (Fábi megj. alatt). Jóllehet azok a szempontok, amelyekkel a szerző a magán- és a közéleti szféra egyértelmű megkülönböztetésének (elválasztásának) célszerűségét indokolja, az 1820-as évek végén – a magánleveleinek az engedélye nélküli publikálása ellen tiltakozó – Kazinczyt is foglalkoztatják, a személyes és a közérdekű mondanivaló Knigge által ajánlott elkülönítését ő nem tartja követendőnek.

Az a tény, hogy „Kazinczy minden alkalmat megragadott az ifjú Teleki dicséretére” (Fábrí megj. alatt), főként annak tulajdonítható, hogy a gróf okfejtésének a nyelvújítás szakmai problémáin túlmutató filozófiai alapvetésével is egyetértett, és hatással volt rá a fiatal grófnak – a göttingeni professzorától, Johann Georg Heinrich Federtől elsajátított megengedő, megegyezésre törekvő, a személyeskedésekbe torkolló heves polémiáktól tartózkodó – vitastílusa is.²³

Teleki József, „amikor egyik pályaművében azt a súlyos dilemmát igyekszik látató erejű képekkel szemléltetni, hogy szükséges-e vagy sem az újításhoz a rombolás, szorosán véve a nyelvújítás egyik főkérdéséhez szól hozzá, voltképpen azonban mindenféle lényegi változtatás lehetséges módozatairól is beszél”. Miután a francia és az angol kertek „stílusának” szembetűnő különbözőségét ecseteli, s felteszi a kérdést: „mi vonzóbb, a francia vagy az angol kert: a teljes szabályozottság (régulásság) vagy a szabadság érzetét nyújtó gyengéd és rejtett szabályozottság”; „a pálmát az angol kertnek nyújtja, mint olyannak, amely mintegy félúton van a tökéletes rendezettség és teljes rendezetlenség között.” Végül „mégis egy harmadik megoldás körvonalaival vázolja fel: [...] talám lehetne [...] a francia kert szép felséges voltát az angolynak csendesesen bájoló kellemeivel összekötni, annak regulásságát imitt-amott némely egyes rendetlenségekkel megszakasztván és a még parlagon lévő részeiből egyes angoly parthiákat alkotván” (Fábrí megj. alatt).

A *különbözőség egységéről*, azaz ugyanarról az elvről van itt szó, amelyet Kazinczy oly gyakran – különös nyomatékkal éppen az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmányában hangoztatott,²⁴ és amelyet néhány évvel a nyelvújítási viták lezárulása után már a politika dimenziójában kellett mérlegelni. Lehetséges-e az ipari forradalom követelményei szerint működő angol modellt az ősi magyar „alkotvány” és egyáltalán a nemzeti szuverenitás elvének sérelme nélkül a rendi társadalom jogrendjével összhangba hozni és ezzel véglegesen izolálni azt a hatást, amely az ízléskultúra és a politikai gondolkodás (jakobinizmus, bonapartizmus) francia mintái nyomán kezdte átformálni a magyar szellemi életet? A kérdést csak olyan valaki vetheti fel és élezheti ki, akiről köztudomású, hogy elkötelezett azon eszmék és ügyek iránt, amelyeket a köztudatban a legmeggyőzőbben Kazinczy neve fémjelez. Ez a „valaki” pedig Széchenyi lesz.

²³ „Feder köztudottan a sztocizmus híve volt, jelmondatát: »Moderata durant« (azaz az önmérséklet megedz) egyenesen Senecától kölcsönözte, így tehát, mondhatni, elvi okokból is távol tartotta magát a csatározásoktól és viszálykodásoktól. Teleki, feltehetően apai mintát is követve, már göttingeni tanulmányai előtt is érdeklődött Seneca iránt: első drámaírói próbálkozásának hőseit is az ő személyében találta meg” (Fábrí megj. alatt).

²⁴ „Más a poézis nyelve, más a prózáé, [...] Így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakós, másként az ér és szolgálja, másként a had s az iskolák nagyjai. [...] a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját szín(é)ben adhasson. Egyszóval ők (az ortológusok) az *egység egységére* törekszenek, mely csak a spekuláló bölcsek káprázolataiban találhatik; *a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a különbözős egysége (concordia discors)* [kiemelés tőlem: K. F.], [...] által tart fenn, s a neológus ezt követi” (Fábrí megj. alatt).

Ha a két személyiséget, a két életművet (Kazinczyét és Széchenyiét) csak az utókor szemében is maradandónak bizonyult hatásaik alapján vizsgálánk, kevés bizonyítékát találunk – a fentebb szóba került – alkati rokonságuknak. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a nyelvi mozgalom éppoly szűk, korlátozott életeret jelentett Kazinczy képességei és ambíciói számára, mint Széchenyinek a „születési rang” és a politika által kínált szerep, rögtön szemünkbe tűnnek egyéniségük hasonló vonásai. A fogsága előtti esztendők Kazinczyja polihisztor műveltségével és civilizátori hajlamaival tűnik ki, Széchenyit pedig jobban vonzza az írói-költői életpálya, mint – a kínálkozó – katonai karrier. Kazinczy – aki elsősorban az ókori és a kortárs európai szépirodalmi és filozófiai műveltségével emelkedik kortársai fölé, beleveti magát a büntetőjogba is,²⁵ sürgeti a magyar történelem és földrajz iskolai tanítását, és az ilyen tematikájú munkái mellett számos képzőművészeti tárgyú cikket, tanulmányt is ír,²⁶ és mindeközben tanfelügyelői szolgálata „első három esztendejében [...]124 iskolát is létrehoz”.²⁷ Érdeklődése, neveltetése, műveltsége alapján Széchenyiből is szinte bármi lehetne, és sokáig maga sem tudja eldönteni, hogy mit tekintsen életcéljának. Harminc évesen „híres katona akar lenni [...] diplomáciai karriert akar csinálni, [...] egy pártnak akar a vezére lenni, és magát teljesen a jog és alkotmány ügyének szentelni”, ugyanakkor „Szépiró akar lenni – verseket és szomorújátékokat akar írni” (Széchenyi 1978: 204). A legsúlyosabb gondja azonban nem az, hogy milyen „foglalkozást”, hanem hogy milyen *küldetést* válasszon. Míg Kazinczy dilemmáját – hogy „tettlegesen” részt vegyen-e a politikai életben – végül is „megoldotta” a csaknem nyolc esztendeig tartó börtönbüntetése, a felnőtté érő Széchenyi poklokot jár, amíg elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy dönteni merjen. Éppúgy szeretne „szabadon, függetlenül és önállóan névtelen és senki lenni”, mint „minden köteléket, minden bilincset széttépni, és lenni a világ ura” (i. m. 193). Jól tudja, hogy csak olyan „szisztémát” követhet, amelyben első helyen áll a „Tisztelet, engedelmesség, hűség a császárral”, „Szeretet az alkotmány iránt. A törvények tántoríthatatlan megtartása”, de attól fél, hogy egy olyan világban, ahol „maga a király megsérti a törvényeket” (i. m. 291–2) a lojális magyar főurak számára kijelölt úton haladva nem érheti el a célját. Egész életében bánki alkatának feloldhatatlan feszültsége gyötri: politikai felelősségérzete arra ösztönzi, hogy csírájában fojtsa el a „Petúrok” lázadását, de írói ambícióit tápláló nemzettudata már az 1820-as évek elejétől azt a mély – gyakran fékezhetetlen gyűlöletté erjedő – ellenszenvét táplálja benne a bécsi abszolutizmussal szemben, amely majd a *Nagy Magyar Szatír*ban érlelődik irodalmi értékű alkotássá.

A „legnagyobb magyar” a nyelvújítási mozgalomban politikusként és íróként egyaránt nélkülözhetetlen szövetségeseinkre talál. Mindenekelőtt azért, mert képvisel-

²⁵ Lefordítja Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene* című művét, amelyben a szerző a kegyetlen szigor enyhítését követeli.

²⁶ Lásd a *Magyar Ország geographica azaz földrajzi állapotának le-rajzolása* című ifjúkori (1775) művét, illetőleg Váczy János tanulmányát Kazinczy történetírói működéséről (Kosáry 1983: 586; továbbá Bódi 2015).

²⁷ Közelebbről 19 közös, 2 félig közös, 61 katolikus, 5 ruszin görögkatolikus, 25 evangélikus, 5 református és 3 zsidó iskolát.

lőiben nemcsak „kiművelt emberfőket”, hanem a politikai radikalizmustól mentes reformprogramját lelkesen támogató értelmiségi bázist ismerhetett meg, és persze azért is, mert készen kapja tőlük azokat az elveket és módszereket, amelyeket a saját – elsősorban a magyar nyelv politikai szótárát gazdagító – nyelvvújító gyakorlatában alkalmazni tud.²⁸

Kazinczy és Széchenyi egymásra találása mégis egy viszonylag lassú folyamat eredménye lesz. A széphalmi mester érdeklődését és rokonszenvét Széchenyi iránt nem az az elhíresült gesztus keltette fel, amelyet a gróf az Akadémia ügyében tett az 1825-ös országgyűlésen, hiszen még évekkel később is meg akarta óvni az irodalmi életet egy jogi keretek között működő tudós társaság felügyeletétől. Hogy végül ő maga is tagságot vállal majd a testületben, annak – mint minden sorsfordító eseménynek akár az egyes ember, akár a közösségek életében – több, egy irányba ható oka van. Nyilvánvalóan szerepe lesz a döntésében annak is, hogy a gróf kitüntető tisztelettel és szeretettel fordul hozzá,²⁹ annak is, hogy drámaian megromló egzisztenciális körülményei miatt földönfutóvá válna biztos jövedelem nélkül, de a sokakat meglepő aktivizálódásának döntő indítékát alighanem mélyebb dimenzióban: önszemléletének, szereptudatának megrendülésében kell keresnünk.

5. Irodalom és politika

Oknyomozó elemzésünkben itt vissza kell kanyarodnunk kiindulópontunkhoz. Amiként a *Debreceni Grammatikával* szembeni éles támadása és később az *Ortológus és Neológus...*-ban megnyilatkozó békülő/békítő szándéka nem lenne érthető azok irodalom- és sajtótörténeti környezetének ismerete nélkül, akként – a Szemere Pálhoz (1827-ben) írott levelében papírra vetett – beszédfogalmának jelentőségét sem mérhetjük fel, ha nem látjuk annak részint a pályatársai körében kivívott tekintélye megingásával, részint az újra forrongó közélet jellempróbáló kihívásaival össze-

²⁸ „Széchenyi a közéleti szerepvállalásra való készülődés periódusában szembesült a nyelvi kérdéssel, reformprogramja kifejtésének során pedig arra kényszerült, hogy behatóbban foglalkozzon ezzel az összetett, bonyolult, szerteágazó kérdéskörrel. Politikusként a soknyelvűség és többnyelvűség problematikájával, illetve a magyar nyelv státusának kérdésével kellett foglalkoznia, íróként pedig a nyelvi kifejezés lehetőségeit vizsgálta, újszerű megközelítéssel, hiszen a befogadói (olvasói) elvárásnormák nézőpontját is figyelembe véve tervezte a szövegalkotást” (Pletl 2016: 46). „Széchenyinek igaza van, hogy a politikai jelenségek leírásánál a »tények« ismerete, illetve a »nüchtern« politikai irányt jelölő magyar szó (»józan«, »mérsékelt«) szerencsésen egészítik ki a magyar politikai nyelvet” (Veliky János megj. alatt).

²⁹ Gr. Széchenyi István – Kazinczynak. „Édes Kazinczym! November 20-ikán irt becses soraikat csak most vettem. [...] Az Ön tanácsira és hazafiúi munkálodására még nagy szüksége van Hazánknak, 's kivált Tudós Társoságunknak [...], mellynek az Udvar által való Keresztelését – mert szülve már régen van – vártan várjuk. Isten áldja mennyei megelégedéssel magyar homlokát melly körül olly szép koszorúkat látok fűzve. Tartson meg emlékezetében és barátságában nagyra becsült Földim Széchenyi István mpr.” (Pest Decemb. 6.ikán 1829., KFL XXI. 154).

függő „életrajzi” indítékait. Kétségtelen, hogy a Kazinczy-filológia az életpályának ezen szakaszához lényegesen kevesebb forrásanyagot dolgozott fel, mint a korábbiakhoz,³⁰ de a megmaradt (többnyire digitalizált) dokumentumok alapján mégis megfejthető „a magyar beszéd Első érdeme” repetitív (tautologikus) definiálásának mélyebb értelme.

Ha az egyenes, őszinte, bátor: a személyes vélekedések, ízlések és elköteleződések ütköztetését is vállaló, ugyanakkor tapintatos és szeretetteljes magyar beszéd iránti vágya³¹ egyértelmű kimondásának okát keressük, mindenekelőtt egy személyiség-lélektani jelenségre: *a tábor nélkül maradó vezér megrendült identitástudatának erősödő tüneteire bukkanunk*. Nemcsak Kölcseyhez és Döbrenteihez fűződő viszonyának megromlásáról van szó, hanem az új nemzedék (Kisfaludy, Bajza, Vörösmarty) részéről tapasztalható „tiszteletteljes közönytől” is.³²

Ő maga is érdekelt volt persze ezeknek a tüneteknek az enyhítésében, ám az a – távolról sem önzetlen – segítség, amelyet ebben a törekvésében a környezetétől kapott, nélkülözhetetlen volt. Az a Toldy Ferenc, akihez már csaknem két évtizede tartó atyai barátság fűzi, és aki éppen az ő bűvkörében jut arra az elhatározásra, hogy nemcsak megírja, de az egyetemi katedrára is eljuttatja majd ennek a korszaknak az irodalomtörténetét, és aki ezt a célját – előbb nekrológjával, később a mester születésének jubileumi évfordulóján tartott beszédével s legfőképpen a kötelező tananyagká váló Kazinczy-portréjával – meg is valósítja, a legodaadóbb barátként „nem engedheti meg”, hogy a „szent öreg” vezéri szereptudata megrendüljön. Amint azt sem, hogy áthidalhatatlan szakadékká váljék az a törésvonal, amely a mester és az ifjabb korosztályhoz tartozó egykori hívei, barátai között keletkezett, és amelynek mentén könnyen megszakadhat a magyar irodalom, a magyar szellemi élet folytonossága az idősebb és fiatalabb írónemzedék között.

Ez a törésvonal nagy felületen kezd kirajzolódni, de *legmélyebb pontra Kazinczy és Kölcsey kapcsolatának történetében jut el*. Viszonyuk megromlásának folyamatát a szakirodalom Kölcsey 1817-ben írott „lasztóci leveleitől” számítja, és az úgynevezett „Íliász-per”-ben tartja nyomon követhetőnek.³³ S noha a két dokumentum-

³⁰ Sem Váczy Jánosnak a legtöbb forrásra támaszkodó életrajzi munkája, sem Szauder József példaértékű Kazinczy-pályaképe (1960), sem Bíró Ferenc nagyszabású monográfiája (2010) nem a dolgozza fel a széphalmi mester utolsó éveinek forrásanyagát a korábbi életrajzszakaszok elemzését jellemző mélységben és részletességgel.

³¹ „A jók közé számláltatni, a jóktól szeretetni, ezt szomjúztam mindég; ebbe, egyedül ebben kerestem dicsőséget, ragyogást; kevélyebb vagyok, mint hogy a sokaság kedvét óhajtani méltónak tekintettem volna. Öregeink barátságát és az azokét, akik öregszenek, szerencsés valék megnyerni: csonka volna szerencsém, ha a maradék előtt a tiéddelem nem lehetne dicsekednem. [...] Én mindent hévvel teszek, s ügyem s nemzetem szeretete lángol bennem” (Kazinczy F. Klauzál Imrénének Széphalom, 1821. máj. 8., KFL XVII. 442–4.)

³² Hiszen annak ellenére, hogy az ő irányukat divatjelenségnek tartja, ők „nem látják szükségesnek (s nyilván eredményesnek sem) hogy érveikkel meggyőzzék; tudomásul veszik, mint az előző nemzedék egy tisztelt képviselőjének véleményét, amely a levelezés zártabb körében ismeretes” (Mezei Márta 1994: 206–7).

³³ A lasztóci levelekről és hatásukról lásd Kulin 1986: 44–57; az Íliász-per okáról és következményeiről: Mezei Márta 1994: 191–3.

csomagban valóban található kellő számú és súlyú bizonyíték, amely elhidegüléstük „szakmai” indítékait látszik megalapozni, mindketten tudják – még ha maguknak sem vallják be –, hogy eltávolodásuk igazi oka nem nyelv- és irodalomszemléletük eltérő irányú alakulásában keresendő. Kapcsolatukban már a kezdetektől az írástudó magyar értelmiség két prototípusa: (nem, nem a „civil” és a „politikus”, hanem:) a politikai praxis szféráját a létélményéből is kiiktatni próbáló, illetőleg a politikai szerepvállalásra folytonosan készenlétben álló személyiségalkat kerül „testközelbe” egymással, és várja, vállalja az alkatához legjobban igazítható szereplehetőségeket.³⁴ Amikor megismerkednek egymással, Kazinczy már régen túl van a politizálás életveszélyes kísérletén, és amikor a kapcsolatuk a mélypontra jut, Kölcsey még távol van a tényleges politikusi szerepvállalástól. S miután – sokáig – nem adatnak számukra olyan élethelyzetek, amelyekben ez az alkati ellentétük a felszínre törhetne, szakmai kérdések túldimenzionálásával mérik össze formátumukat. Két szellemóriás birkózik egymással, és mindkettő érzi, hogy nem győzheti le „ellenfelet” saját ügyének kockáztatása nélkül. Kölcsey éppoly pontosan tudja, hogy meszerének a műfordításokat szorgalmazó programjával szembeállított eredetiségévé nem érvelésének teoretikus igazsága, hanem az új nemzedék – Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály nemzedékének – történelemélménye és tehetsége döntheti csak el, mint ahogyan Kazinczy is belátja, hogy a *Himnusz* költője iránti bizalma megrendülésének okát – nem utolsósorban – saját magában kell keresnie.³⁵

Tárgyunk szempontjából ennek a pernek nem a nyilvánosság elé tárt szakmai iratanyaga, hanem a vád- és védőbeszédek „lélektana” érdemel inkább figyelmet. A két író közötti párbaj leginkább szembetűnő sajátsága, hogy míg Kölcsey minden panaszát és „védőbeszédét” az irodalmi nyilvánosság előtt „mondja” el, Kazinczy a Kölcseyt bíráló észrevételeit (gyakran indulatos megjegyzéseit) csak a legbizalmasabb viszonyban álló barátaihoz írott leveleiben fogalmazza meg. Mondhatnánk: „titokban”, ha nem tudnánk – s maga Kazinczy sem tudná –, hogy minden szava eljut annak a szűk literátus körnek a tagjaihoz is, akiket bírálata célkeresztjébe állít. Az a lélektani dráma, amely ebből konfliktusból kibontakozik, a környezetéből is felszínre hozza a lappangó ellentéteket. Döbrentei Gábor például Kazinczy trónfosztásában, Berzsenyi Dániel inkább Kölcsey vereségében „érdekelt”, és mindkettőjüknek alapos oka van, hogy legyőzendő riválisnak tekintsék pályatársukat. Hogy a mérkőzés mégsem az ő javukra dől el, abban *nem az irodalmi élet belső erőviszonyainak, hanem a közvélemény, a közgondolkodás újra felerősödő politikai érdeklődésének lesz döntő szerepe.*

Széchenyi fellépésével (1825) nyilvánvaló válik, hogy a nemzet kulturális identitása (nem mellékesen a magyar nyelvnek az elmúlt két évtizedben kivívott pozí-

³⁴ Kétségtelen, hogy élénk figyelemmel kíséri az országgyűlés eseményeit, és „Erdélynek akárhány politikusa is az ő Cserey Miklóshoz írott leveleiből” szerezhet azokról tudomást, de nem vállalkozik többre a „hírvivő” szerepénél. (Lásd KFL XX. 22, 87, 110, 185, 278).

³⁵ Esztendőknél kell elteltetnie, amíg rádöbben, hogy maga az Íliász-per sem robbant volna ki, ha a Kölcseyvel szembeni már-már kóros bizalmatlansága miatt nem siklik el a plágium vádját igazoló tények fölött. Az „per” végkifejletét elsőként Váczy János foglalta össze Kazinczy Ferenc levelezésének XX. kötetéhez írott előszavában (KFL XX. XX–XXII).

ciója) nem őrizhető meg az ország politikai szuverenitásának garanciái nélkül, és hogy ez az axióma „megfordítva” is igaz.³⁶ A reformpolitikának éppoly szüksége van a szellemi életet organizáló értékrend szilárdságára, miként a magyar nyelv és a magyar irodalom ügye mellett elkötelezett politikusokra. Miközben az alkotók vetélkedéseinek hírértéke és a táborok közötti viszálykodások „zászlóvivőinek” művészi/szakmai presztízse ilyen helyzetben lényegesen veszít közéleti súlyából, a békülés közérdekűvé minősülő gesztusai felértékelődnek: maguk is politikai tényezőkké válnak.

Az 1820-as évek második fele irodalmi életének csaknem minden szereplője tudja, érzi és érti ezt, de a két protagonista – Kazinczy és Kölcsey – között már túl nagy a távolság ahhoz, hogy akármelyikük a békekötés kezdeményezőjeként lépjen fel. Ez a szerep – a fentebb már szóba került – Toldy Ferencre vár. Láthattuk, hogy az önmagának kijelölt feladat elvállalására elsősorban személyes becsvágya sarkallja, de – még ha okkal ütközünk is meg kórosnak minősíthető egocentrizmusa megnyilvánulásain,³⁷ nem vonhatjuk kétségbe a két lángelméjű barátja iránti rajongásának őszinteségét. Ő lesz az, aki aggódva követi nyomon eszményképei egymástól való eltávolodásának híreit, s aki elszánja magát, hogy – mestere neheztelésének kockázatát is vállalva – az ügyész és az ügyvéd szerepét egyszerre vállalja „ügyfelei” kibékítése céljából.³⁸ Vállalkozása valószínűleg esélytelen lenne, ha dramaturgiai érzéke nem segítené abban, hogy a „periratok” szakértői kommentálását megelőzően felperes mestere önimázsát a legérzékenyebb pontján sebezze meg. Ezt írja a Kazinczynak címzett, 1827 február 5-i levelében: „...Kölcsey [...] az én ítéletem szerint nem érdemelte azt a bántást, melylyel őtet [...] illetted. [...] *én pedig félek: Ti soha nem nyilatatok meg egymás előtt teljesen*” (kiemelés tőlem: K. F.). Kazinczy első reakciója egyszerre mentetőző, önigazoló és elhárító,³⁹ de hamarosan megérti: barátja nem azt kívánja tőle, hogy fojtsa el magában a Kölcseytől elszenvedett kezelhetetlen sérelmeit; „csupán azt”, hogy legyen nyitott *beszélőviszonyuk*

³⁶ „Az 1825-7. országgyűlésnek a magyar nyelv ügyében tanúsított felfogása a jobb jövő reményével tölti el nemzetünket. A főrendeknél, mint ismeretes, Széchenyi gr. már magyarul beszél, sőt az aradi főispán, Wencheim József b. is »magyar nyelven adja elő vélekedését«, ami szintén táplálja a követek azon reményét, hogy »talán csak lesz valami sikere a nemzetiség föllevenítésén való igyekezetnek«” (KFL XX. V).

³⁷ Toldy Ferenc személyiségének és szerepeinek „homályosságáról” lásd Dávidházi Péter 2004: 251, 295; 1996: 355–65.

³⁸ „Fájdalom fog el, midőn látom, miként a két leg-szeretetre-méltóbb ember egymást félre érti! Bátorodom hinni, hogy competens bíró vagyok ez ügyben, mert ismerem azt jóformán, s mind a két félt igen szeretem; de nem látom okát, miért vonod meg Kölcseytől régi szeretetedet” (Toldy F. – Kazinczynak. Pest, március 28. 1827., KFL XX. 227).

³⁹ „Maglehet, édes barátom, hogy én Kölcseyt nem ismerem. Nékem elég, hogy én Tasszói makacs elborulású emberektől irtózom. Nem fogom soha felejteni, mennyi örömet, mennyi barátságot köszönhetek neki, 's hogy első Kunstphilosoph köztünk, s tőle gyönyörű darabokat vevénk, és fogunk venni; de én makacs elborulású emberrel egy fedél alatt nem lehetek [kiemelés tőlem: K. F.], 's az olly embert, a'ki esztendőig nem engedi magát ostromim által megvétetni, 's nem is felel leveleimre, 's másnak vádol, nem magamnak, nem szeretetem” (KFL XX. 207).

helyreállítására. Néhány nappal később írott levelében már késznek mutatkozik e kívánalomnak megfelelni: „...szeretném, ha jelen volnál, mikor meg fogom ötet látni. Ő nekem rokonom, s barátom volt. Ezt felejtani soha nem fogom. Még inkább nem hogy Kunstphilosoph, a’ millyen nálunk nincs; leginkább nem, hogy barátja Szemerének, ’s gyönyörű lelkes Dalköltő, – ’s ha mind ez nem volna is, Ember” (Kaz. F. Toldy Ferencnek. 1827. febr. 11., KFL XX. 211).

Kazinczy Kőlcseyhez írott utolsó levelében (halála előtt néhány hónappal), amely újra az „Édes Uram Ősém!” megszólítással kezdődik, és a recenziálásra váró könyvekről szól, leírja ezt a mondatot: „Az összeütődéseket, ha megestek, feledni kell a’ jók körül: csak a’ rosszaktól kell egészen elvonni magunkat. Mert végre is mit nyerünk vélek?” (Kaz. F. Kőlcsey Ferencnek. 1831. márc. 24., KFL XXI. 499).

Toldy Ferenc békítő akciója és Széchenyinek a közös ügyükre hivatkozó gesztusa egyaránt eredményesnek bizonyultak.

*

Amikor a Kazinczy-centenárium (1859) pesti rendezvényeinek német tudósítója sérelmezi, hogy cikke publikálást követően „a *Die Presse* azon számát, amelyik [...] pesti tudósítást tartalmazza, [...] némely kávéházakban tüntetően elégették”, értetlenül reagál a tettesek „beteges ingerlékenységére”. Indignáltan jegyzi meg: „A parlamentarizmusban oly jártas magyaroktól jobbat várt volna az ember. Vagy tán azt gondolják, hogy ezzel megingathatják politikai álláspontunkat?” Úgy ítéli: „Éppen az élénk nemzeti tudat és az, hogy Magyarországon viszonylag hamar felvirágozott az irodalom, bizonyítja”, hogy „a nemzeti fejlődésnek nem állták útját”. A döblingi Széchenyi így reagál az újsághíre: „Ez egészen mást bizonyít, nevezetesen azt, hogy minden elképzelhető akadály ellenére sem lehetett a magyarság felvirágzásának útját állni” (Fenyő Ervin szerk. 2001: 31). A németül írott naplóbejegyzést Kazinczy valószínűleg így értékelte volna: „*magyar beszéd*”.

6. Összegezés

Kiinduló kérdésünkre visszatérve leszögezhetjük: a magyar beszéd, a magyar szó és a magyarul szólás értelmén töprengő Kazinczy nem a *Debreceni Grammatika* ellenében egykor kifejtett nézeteit kívánta felülbírálni, hanem egy új szerep vállalására készülve egy új kihívással: a nyelvhasználat gyakorlati, aktuális követelményeivel szembesült. Olyan történelmi helyzetben készült Pestre, amikor el kellett dölnie, hogy az ország önállóságát garantáló reformpolitikai célok összeegyeztethetők-e az öntörvényű magyar kultúra létfeltételeivel, és amelyben még személyes aktivitásán is múlhat, hogy egész életművével hozzájárulhat-e a történelmi vállalkozás sikeréhez. Azt is pontosan tudta, hogy a rá váró szerep kudarcra lenne ítélve, ha nem tudná mozgósítani azt az erkölcsi tőkét, amely a korábbi évtizedek során személyes kapcsolataiban halmozódott fel. Nemcsak arra kellett törekednie, hogy bizalmas viszonyba kerüljön a politika főszereplőivel, hanem arra is, hogy visszaszerezze,

illetőleg kivívja írói tekintélyét fiatalabb barátai és az új írónemzedék képviselőinek a körében. Mindez pedig jól működő, őszinte beszélőviszonyt feltételezett. Két évtizeddel korábban abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy mi legyen a magyar irodalmi nyelvi norma mintája, most az írott és az élő beszéd közösséget teremtő, közéletet formáló hatásának titkát kutatja. A nyelvi norma forrásának akkor – az élő köznyelv mellett érvelő debreceniekkel szemben – az anyanyelvű irodalmi örökségért tört lándzsát, most a személyes kapcsolatokat működtető *magyar beszéd* hatásában méri a nyelv erejét. Akkor azt hangsúlyozta, hogy „Szépiró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen” (Kazinczy 1817: 12), most a *magyar beszéd magyar lélekre* ható mozgósító erejét méltatja. Ide kívánczik az a megjegyzése, amelyet Széchenyi beszédeinek hatására vet papírra: Széchenyi „[i]gen tiszta magyarsággal és igen bölcsen, de nem lángoló beszéddel szóla sokszor tanácskozásainkban. A nem lángolás alatt csak azt értem, hogy beszéde nem sietve megyen. Mert a beszéd értelme igenis láng” (kiemelés tőlem: K. F.)

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány tükrében*. Nyelvtudományi Értekezések 113. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bíró Ferenc 2010. *A legnagyobb pennaháború*. Argumentum, Budapest.
- Bódi Katalin 2005. Kazinczy a múzeumban – Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú cikkeinek értelmezési esélyeiről. *Irodalomtörténet* 97: 3–30.
- Derrida, Jacques 1997. *A másik egynyelvűsége*. Jelenkor, Pécs.
- Dávidházi Péter 1996. Párbeszéd korszakok határán – Egy sokatmondó félreértés Kazinczy és Toldy levelezésében. In: Debreczeni Attila (szerk.): *Folytonosság vagy fordulat?* Csonkai Könyvtár, Debrecen, 355–65.
- Dávidházi Péter 2004. *Egy nemzeti tudomány születése – Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fábrí Anna 2003. A rendi társadalom „rejtett dimenziói – A. Knigge ember- és társadalomismereti kézikönyve és magyar adaptációja. In: Alexa Károly (szerk.): *Polgárosodás és irodalom*. Kölcsey Füzetek III. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest, 17–38.
- Fábrí Anna megj. alatt. „*Olyan könnyű dolog a nevelés?*” *Eszmék és személyek gróf Teleki László neveltetésében*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Fenyő Ervin szerk. 2001. *Diszharmonia és vakság. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Gyapay László 2001. „*A tisztább ízlésnek regulájival*”. *Kölcsey kritikus pályakezdése*. Universitas Kiadó, Budapest.
- von Humboldt, Wilhelm 1836/1975. Az emberi nyelv szerkezetének különbözősége és hatása az emberiség szellemi fejlődésére. In: *Nyelvelméleti tanulmányok*. Válogatta és az életrajzi jegyzeteket összeállította Péntek János és Teiszler Pál. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 13–37.
- Karácsony Sándor 1939. *A magyar észjárás*. Exodus Kiadás, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1987. *Az én életem*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- KazLev = *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXV*. Elektronikus kritikái kiadás. http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/kazlev.php.
- Kelemen János 1977. *A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig*. Kossuth Kiadó, Budapest. <http://real.mtak.hu/5864/1/1159058.pdf> (Letöltés ideje: 2020. február 26.)

- Kelemen János 2006. A nyelv fogalma Saussure előtt és után. *Magyar Nyelv* 102: 391–400.
- KF = *Kazinczy Ferenc válogatott művei*. Szerk.: Bóka László – Király István – Szauder József – Tolnai Gábor – Waldapfel József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- KFL = *Kazinczy Ferenc levelezése I–XXI*. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890–1911; XXII. (I. pótkötet) 1927; XXIII. (II. pótkötet) 1960.
- KFM = *Kazinczy Ferenc művei I–II*. Szerk.: Illyés Endre – Illyés Gyula – Juhász Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Kiss Gábor 1998. *Magyar szókinccstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kosáry Domokos 1983. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulin Ferenc 1986. *Közéltések a reformkorhoz. Elvek és utak*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Margalits Ede 1995. *A magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Márkus György 1998. *Metafizika – mi végre?* Osiris Kiadó, Budapest.
- Mezei Márta 1994. *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Irodalomtörténeti Füzetek. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Miskolczi Ambrus 2009. *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig*. Lucidus Kiadó, Kisebbségi Könyvek, Budapest.
- Neumer Katalin 1998. *Gondolkodás, beszéd, írás*. Kávé Kiadó, Budapest.
- O. Nagy Gábor – Ruzsinszky Éva 2007. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Paul Ricoeur 1997. *Fenomenológia és hermeneutika*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Pletl Rita 2016. Nyelvi kérdések Széchenyi életművében (soknyelvűség, többnyelvűség, anyanyelvűség). In: Pletl Rita – Fazakas Noémi (szerk.): *Nyelvi és kulturális kölcsönhatások interdiszciplináris keretben*. Scientia Kiadó, Cluj–Napoca, 45–53.
- S. Varga Pál 2005. *A nemzeti költészet csarnokai – A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Szauder József 1960. Bevezetés. In: *Kazinczy Ferenc művei I*. Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, VII–CXXVII.
- Széchenyi István 1978. *Napló*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Széchenyi István 2001. *Diszharmonia és vakság. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben. Különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Erdélyi Tudományos Füzetek).
- Szombath Attila 2009. *A föltétlen és a véges – A szabadság metafizikai rendszerének alapvonalai*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Teleki József 1817. *Eggy TÖKÉLLETES MAGYAR SZÓTÁR' Elrendeltetése, készítése módja*. In: *JUTALOM FELELETEK A' MAGYAR NYELVRŐL, A' MAGYAR NEMZETI MUSEUM 1815. 1816. 1817. ESZTENDEI KÉRDÉSEIRE. 1–2. KÖTET*. Kiadta Horvát István. A' Széchenyi Országos Könyvtár Örzője 'a' Magyar Nemzeti Museum mellett.
- Teleki József 1918. A régi és új költés különbségeiről. *Tudományos Gyűjtemény* II: 48–73.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 23–74.
- Veliky János megj. alatt. *A Kelet Népe vita és Széchenyi politikai iránya*. Ráció Kiadó, Budapest.

Kulin Ferenc

<https://orcid.org/0000-0001-8705-1529>

SUMMARY

*Kulin, Ferenc***Kazinczy and Hungarian speech**

Works in linguistic theory or historical linguistics, understandably, hardly ever mention the way Kazinczy's political thinking, and accordingly his critical views on society, developed over time, even though without analysing these, his language-centred concept of what a nation is cannot be made sense of, either. It is obvious that without his active participation in the debates on social, ethical, theological and historical-philosophical dilemmas of the strengthening of Hungarian middle classes and without the elaboration (and propagation!) of his views, taking sides with *conservative modernization* in a national setting, his writer's oeuvre, as well as the language reform movement that unfolded around his work, would be seen today as a curious side-track of cultural history. What role did Kazinczy play at the "beginnings of Hungarian democratic culture", what ideas did he have on moral virtues, and what values he followed in combatting Gergely Berzeviczy's views on economic and social politics? In the wake of his activities, what changes did the structure of public life undergo in Hungary? These issues were not entirely shunned by studies on his life and work, but mainstream historical scholarship did not pay adequate attention to them before the publication of a recent four-volume monograph written by Ambrus Miskolczy. That monograph, however, just like any significant scholarly achievement, is not only characterized by the actual results it presents, but also by the novel issues it brings to light.

Keywords: Hungarian language reform, linguistic norm, language philosophies, metaphysics, unity in diversity, Kazinczy and Kölcsey.